

1978-1985 m.

Rašau knygą apie karą...

Aš, nemėgusi skaityti karinių knygų, nors mano vaikystėje ir jaunystėje jos visiems buvo mėgstamiausi skaitiniai. Visiems mano bendraamžiams. Ir nėra ko stebėtis – mes buvome Pergalės vaikai. Nugalėtojų vaikai. Pirma, ką pamenu apie karą? Savo vaikišką liūdesį tarp nesuprantamų ir gąsdinančių žodžių. Karas buvo minimas nuolatos: mokykloje ir namie, vestuvėse ir krikštynose, per šventes ir gedulingus pietus. Netgi vaikų pokalbiuose. Kaimynų berniukas kartą paklausė manęs: „O ką žmonės daro po žeme? Kaip jie ten gyvena?“ Mes irgi norėjome perprasti karo paslaptis.

Tada ir susimąščiau apie mirtį... Ir jau niekada nesilioviau apie ją galvojusi, ji man tapo svarbiausia gyvenimo paslaptis.

Visko pradžia mums buvo tame baisiame ir paslaptینگame pasaulyje. Mūsų šeimoje ukrainietis senelis, mamos tėvas, žuvo fronte, palaidotas kažkur vengrų žemėje, o baltarusė močiutė, tėčio mama, mirė nuo šiltinės partizanaudama, du jos sūnūs tarnavo armijoje ir dingo be žinios pirmais karo mėnesiais, iš trijų grįžo vienas. Mano tėvas. Vienuolika tolimų giminaičių kartu su vaikais vokiečiai sudegino gyvus – ką savo pirkioje, ką kaimo cerkvėje. Taip buvo kiekvienoje šeimoje. Visiems.

Kaimo berniūkščiai dar ilgai žaidė „vokiečius“ ir „rusus“. Rėkaudavo vokiškus žodžius: „Hende hoch!“ „Curiuk“, „Hitler kaput!“

Mes nepažinojome pasaulio be karo, karo pasaulis buvo vienintelis mums žinomas pasaulis, o karo žmonės – vieninteliai mums pažįstami žmonės. Aš ir dabar nepažįstu kito pasaulio ir kitų žmonių. O ar buvo jų kada nors?

- - - - -

Mano vaikystės pokario kaimas buvo vienu moterų. Bobų. Vyriškų balsų nepamenu. Taip man ir įstrigo: apie karą pasakoja moteriškės. Verkia. Dainuoja lyg verkdamos.

Mokyklos bibliotekoje – pusė knygų apie karą. Ir kaimo, ir rajono centre, kur tėvas dažnai važiuodavo knygų. Dabar turiu atsakymą – kodėl. Negi atsitiktinai? Mes visą laiką kariavome arba ruošėmės karui. Prisimindavome, kaip kariavome. Niekada negyvenome kitaip, turbūt ir nemokame. Neįsivaizduojame, kaip gyventi kitoniškai, kada nors mums reikės ilgai šito mokytis.

Mokykloje mus mokė mylėti mirtį. Rašydavome rašinius apie tai, kaip norėtume numirti vardan... Svajojome...

O balsai gatvėje šaukė apie kitką, viliojo labiau.

Aš ilgai buvau knygų žmogus, kurį tikrovė baugino ir traukė. Dėl gyvenimo nepažinimo nejutau baimės. Dabar galvoju: jei būčiau buvus didesnė realistė, ar būčiau galėjusi pulti į tokią bedugnę? Dėl ko visa tai buvo – iš nežinojimo? Ar dėl kelionės jausmo? Juk kelias traukia...

Ilgai ieškojau... Kokiais žodžiais galima perteikti tai, ką girdžiu? Ieškojau žanro, kuris atitiktų manąjį pasaulio matymą, mano regėjimą, mano girdėjimą.

Kartą pakliuvo į rankas A. Adamovičiaus, J. Brylio, V. Kalesniko knyga „Aš – iš ugnies kaimo“. Taip sukrėsta buvau tik kartą, skaitydama Dostojevskį. O čia – neįprasta forma: romanas, sukurtas iš paties gyvenimo balsų, iš to, ką girdėjau vaikystėje, iš to, kas dabar skamba gatvėje, namie, kavinėje, troleibuse. Taip! Ratas užsidarė. Aš radau tai, ko ieškojau. Ką nujaučiau.

Alesius Adamovičius tapo mano mokytoju...

- - - - -

Dvejus metus ne tiek susitikinėjau ir užrašinėjau, kiek mėščiau. Skaičiau. Apie ką bus mano knyga? Na, dar viena knyga apie karą... Kam? Jau buvo tūkstančiai karų – mažų ir didelių, žinomų ir nežinomų. O parašyta apie juos dar daugiau. Bet... Rašė vyrai ir apie vyrus – tai buvo aišku iškart. Viskas, kas mums žinoma apie karą, žinoma iš „vyriško balso“. Mes visi priklausomi nuo „vyriško“ karo supratimo ir pajautimo. Nuo „vyriškų“ žodžių. O moterys tyli. Juk niekas, išskyrus mane, neklausinėjo mano senelės. Mano mamos. Tyli netgi tos, kurios buvo fronte. Jei staiga ima pasakoti, tai pasakoja ne apie „moterišką“ karą, o apie „vyrišką“. Derinasi prie kanono. Ir tik tai namie arba paverkusios su fronto draugėmis jos pradeda kalbėti apie savąjį karą, man nežinomą. Ne tik man, mums visiems. Savo žurnalistinėse kelionėse ne kartą buvau liudininkė, vienintelė visiškai naujų tekstų klausytoja. Ir patirdavau sukrėtimą kaip vaikystėje. Tuose pasakojimuose šiepdavosi baisi slaptumo grimasa... Moterų kalbose nėra arba beveik nėra to, ką mes įpratę skaityti ir girdėti: kaip vieni žmonės didvyriškai žudė kitus ir nugalėjo. Arba pralaimėjo. Kokia buvo technika ir kokie generolai. Moterų pasakojimai kitokie ir apie kitką. „Moteriškas“ karas savų spalvų, savų kvapų, savaip nušviestas ir su sava jausmų erdve. Savais žodžiais. Ten nėra didvyrų ir neįtikėtinų žygdarbių, ten yra tiesiog žmonės, užimti nežmonišku žmogaus darbu. Ir kenčia ten ne tik jie (žmonės!), bet ir žemė, ir paukščiai, ir medžiai. Viskas,

kas gyvena kartu su mumis žemėje. Kenčia be žodžių, kas dar baisiau.

Bet kodėl? – ne kartą klausiau savęs. – Kodėl, apgynusios ir užėmusios savo vietą kažkada absoliučiai vyriškame pasaulyje, moterys neapgynė savo istorijos? Savo žodžių ir savo jausmų? Nepatikėjo pačios savimi. Nuo mūsų paslėptas ištisas pasaulis. Jų karas liko nežinomas...

Noriu parašyti šito karo istoriją. Moterišką istoriją.

- - - - -

Po pirmųjų susitikimų...

Nuostaba: karinės šių moterų profesijos – sanitarijos instruktorė, snaiperė, kulkosvaidininkė, priešlėktuvinio pabūklo vadė, minuotoja, o dabar jos – buhalterės, laborantės, gidės, mokytojos... Skirtingi vaidmenys – ten ir čia. Prisimena tarsi ne save, o kažkokias kitas mergiotes. Šiandieną pačios savimi stebisi. Ir mano akyse istorija darosi „žmogiška“, panaši į paprastą gyvenimą. Kitaip nušviečiama.

Pasitaiko nepaprastų pasakotojų, jų gyvenime būna puslapių, galinčių rungtis su geriausiais klasikos puslapiais. Žmogus taip aiškiai regi save iš viršaus – nuo dangaus, ir iš apačios – nuo žemės. Prieš jį visas kelias: aukštyn ir žemyn – nuo angelo iki žvėries. Prisiminimai – tai ne aistringas arba beastris išnykusios realybės perpasakojimas, o praeities atgimimas, kada laikas pasuka atgal. Pirmiausia tai – kūryba. Pasakodami žmonės kuria, „rašo“ savo gyvenimą. Būna, kad ir „prirašo“, ir „perrašo“. Čia reikia būti budriam. Budėti. Bet kartu skausmas lydo, naikina bet kokią apgaulę. Pernelyg aukšta temperatūra! Nuoširdžiau, įsitikinau, elgiasi paprasti žmonės – medicinos seserys, virėjos, skalbėjos... Jos, kaip čia tiksliau nusakius, žodžius ima iš savęs, o ne iš laikraščių ir perskaitytų knygų – ne iš svetimų. Tiktai iš savo kančių ir išgyvenimų. Išsilavinusių žmonių jausmai ir kalba, nors ir keista, dažnai būna labiau paveikti laiko. Visuotinės jo šifruotės. Užkrėsti antrinio žinojimo. Mitais. Dažnai tenka ilgai eiti, sukti ratus, kad išgirstum pasakojimą apie „moterišką“ karą, o ne apie „vyrišką“: kaip traukėsi, puolė, kokiame fronto ruože... Reikia ne vieno susitikimo, o daug seansų. Kaip atkakliam portretistui.

Ilgai sėdžiu svetimame name ar bute, kartais visą dieną. Geriame arbata, matuojamės neseniai pirktas palaidinukes, aptariame šukuosenas ir kulinarinius receptus. Žiūrime kartu vaikaičių nuotraukas. Ir štai tada... Po tam tikro laiko, niekada nežinai, kada ir kodėl, staiga ateina ilgai laukta akimirka, kai žmogus pasitraukia nuo kanono – gipsinio ir gelžbetoninio, kaip mūsų paminklai – ir grįžta prie savęs. Pradedą prisiminti ne karą, o savo jaunystę. Savo gyvenimo tarpsnį... Reikia pagauti šitą

akimirką. Nepraleisti! Bet dažnai po ilgos dienos, pilnos žodžių, faktų, ašarų, atmintyje lieka tikrai viena frazė (tačiau kokio!): „Aš tokia maža išėjau į frontą, kad per karą netgi paaugau.“ Ją ir palieku užrašų knygutėje, nors magnetofone prisukta dešimtys metrų. Keturios penkios kasetės...

Kas man padeda? Padeda tai, jog mes įpratę gyventi kartu. Bendrai. Bendruomenės žmonės. Viskas pas mus visų akyse – ir laimė, ir ašaros. Mokame kentėti ir pasakoti apie kančią. Kančios pateisina mūsų sunkų ir nevykusį gyvenimą. Mums skausmas – tai menas. Turiu pripažinti, moterys drąsiai leidžiasi į šį kelią...

- - - - -

Kaip jos pasitinka mane?

Vadina: „mergaitė“, „dukrelė“, „vaikute“, tikriausiai, jei būčiau jų kartos, elgtųsi su manimi kitaip. Ramiai ir kaip lygus su lygiu. Be džiaugsmo ir nuostabos, kuriuos dovanoja jaunystės ir senatvės susitikimas. Labai svarbus momentas, kad tada jos buvo jaunos, o dabar prisimena senos. Prisimena po ištiso gyvenimo – po keturiasdešimties metų. Atsargiai atveria man savąjį pasaulį, gaili: „Iškart po karo ištekėjau. Pasislėpiau už vyro. Už buities, už vaikiškų vystyklų. Noriai pasislėpiau. Ir mama prašė: „Tylėk! Tylėk! Neprisipažink.“ Aš atlikau savo pareigą Tėvynei, bet man liūdna, kad ten buvau. Kad tai žinau... O tu – visai mergaitė. Man tavęs gaila...“ Dažnai matau, kaip jos sėdi ir įsiklauso į save. Į savo sielos skambesį. Lygina jį su žodžiais. Su amžiumi žmogus supranta, kad štai buvo gyvenimas, o dabar reikia susitaikyti ir pasiruošti išeiti. Nesinori ir skaudu išnykti be niekur nieko. Atsainiai. Greitomis. Ir kai jis atsigręžia atgal, jam kyla noras ne tikrai papasakoti apie save, bet ir perprasti gyvenimo paslaptį. Pačiam sau atsakyti į klausimą: kodėl jam tai nutiko? Jis žvelgia į viską jau lyg atsisveikinimo ir liūdesio žvilgsniu... Beveik iš ten... Jau nėra prasmės apgaudinėti kitus ir save. Jam jau aišku, kad, be minties apie mirtį, žmogui nieko negali įžiūrėti. Jos paslaptis egzistuoja virš visko.

Karas pernelyg intymus išgyvenimas. Ir toks pat begalinis, kaip ir žmogaus gyvenimas...

Kartą moteris (lakūnė) atsisakė su manimi susitikti. Telefonu paaiškino: „Negaliu... Nenoriu prisiminti. Trejus metus buvau kare... Ir trejus metus nesijaučiau moterimi. Mano organizmas apmirė. Mėnesinių nebuvo, beveik jokių moteriškų troškimų. O buvau graži... Kai būsimas vyras man pasipiršo... Jau Berlyne, prie reichstago... Jis pasakė: „Karas baigėsi. Mes likome gyvi. Mums pasisekė. Tekėk už manęs.“ Norėjau pravirkti. Šaukti. Trenkti jam! Kaip tai tekėti? Dabar? Tarp viso šito – tekėti? Tarp

juodų suodžių ir juodų plytų... Tu pažiūrėk į mane... Pažiūrėk – kokia aš! Tu pirmiau padaryk iš manęs moterį: dovanok gėlių, kalbėk švelnius žodžius. Aš taip šito noriu! Taip laikiu! Aš vos jam netrenkiau... Norėjau trenkti... O jo vienas skruostas buvo apdeges, tamsiai raudonas, ir aš matau: jis viską suprato, tuo skruostu jam srūva ašaros. Dar nesugijusiais randais... Ir pati netikiu, jog sakau: „Taip, tekėsiu už tavęs.“

Atleiskite man... Negaliu...“

Supratau ją. Bet tai irgi būsimos knygos puslapis ar pusė puslapio.

Tekstai, tekstai. Visur – tekstai. Miesto butuose ir kaimo pirkiose, gatvėje ir traukinyje... Aš klausausi... Vis labiau virstu viena didele ausimi, nuolat atsukta į kitą žmogų. „Skaitau“ balsą.

- - - - -

Žmogus didesnis nei karas...

Įsimenu būtent tai, kuo jis didesnis. Ten jam vadovauja kažkas galingesnio už istoriją. Turiu žvelgti plačiau – rašyti tiesą apie gyvenimą ir mirtį apskritai, o ne tikai tiesą apie karą. Užduoti Dostojevskio klausimą: kiek žmoguje žmogaus ir kaip tą žmogų savyje apsaugoti? Be abejonės, blogis gundantis. Jis išmanesnis už gėrį. Patrauklesnis. Vis giliau pasineriu į begalinį karo pasaulį, visa kita staiga nublanko, tapo daugiau nei įprasta. Grandiozinis ir plėšrus pasaulis. Dabar suprantu grįžusio iš ten žmogaus vienatvę. Lyg iš kitos planetos ar iš ano pasaulio. Jis pažino tai, ko nepažino kiti, ir ką pažinti galima tikai ten, arti mirties. Kai jis bando kažką perteikti žodžiais, jį apima katastrofos pojūtis. Žmogus netenka žado. Jis nori papasakoti, kiti norėtų suprasti, bet visi bejėgiai.

Jie visada kitoje erdvėje nei klausytojas. Juos supa nematomas pasaulis. Pokalbyje dalyvauja mažiausiai trys žmonės: tas, kuris pasakoja dabar, tas pats žmogus, koks buvo tada, įvykio akimirka, – ir aš. Mano tikslas – pirmiausia išgauti tų metų tiesą. Tų dienų. Be jausmų klastotės. Tuoj po karo žmogus būtų papasakojęs apie vienokį karą, po dešimtmečių, suprantama, kažkas jame keičiasi, nes į prisiminimus jis sudeda jau visą savo gyvenimą. Visą save. Tai, kaip gyveno šiuos metus, ką skaitė, matė, ką susitiko. Pagaliau, laimingas jis ar nelaimingas. Kalbamės vienudu, arba greta dar kas nors būna. Šeima? Draugai – kokie? Fronto draugai – viena, visi kiti – kas kita. Dokumentai – lyg gyvos esybės, jie keičiasi ir svyruoja kartu su mumis, iš jų be paliovos galima kažką išgauti. Kažką nauja ir reikalinga mums būtent dabar. Šią minutę. Ko mes ieškome? Dažniausiai ne žygdarbių ir didvyriškumo, o ko nors mažo ir žmogiško, kas mums įdomiausia ir artimiausia. Na, ką labiausiai norėčiau sužinoti,

pavyzdžiui, iš Senovės Graikijos gyvenimo... Spartos istorijos... Norėčiau perskaityti, kaip ir apie ką tada žmonės kalbėdavosi namie. Kaip eidavo į karą. Kokius žodžius sakydavo paskutinę dieną ir paskutinę naktį prieš išsiskirdami su mylimaisiais. Kaip išlydėdavo karius. Kaip laukdavo iš karo... Ne didvyrių ir karvedžių, o paprastų jaunuolių...

Istorija – per niekieno nepastebėto jos liudininko ir dalyvio pasakojimą. Taip, mane tai domina, tai norėčiau paversti literatūra. Bet pasakotojai – ne tikai liudininkai, mažiausiai liudininkai, o aktoriai ir kūrėjai. Neįmanoma priartėti prie tikrovės visai arti, kaktomuša. Tarp tikrovės ir mūsų – mūsų jausmai. Suprantu, jog turiu reikalą su versijomis, kiekvieno sava versija, o jau iš jų, iš jų skaičiaus ir sankirtų iškyla laiko ir jame gyvenančių žmonių vaizdas. Bet nenorėčiau, kad apie mano knygą sakytų: jos veikėjai realūs, ir ne daugiau. Tai, girdi, istorija. Tiktai istorija.

Rašau ne apie karą, o apie žmogų kare. Rašau ne karo istoriją, o jausmų istoriją. Aš – sielos istorikė. Viena vertus, tyrinėju konkretų žmogų, gyvenantį konkrečiu laiku ir dalyvavusį konkrečiuose įvykiuose, o kita vertus, man reikia įžiūrėti jame amžinąjį žmogų. Amžinybės virpėjimą. Tai, kas žmoguje būna visada.

Man sako: na, prisiminimai – tai ir ne istorija, ir ne literatūra. Tai tiesiog gyvenimas, prišnerkštas ir menininko ranka neišvalytas. Kalbėjimo žaliava, jos pilna kiekviena diena. Visur mėtosi tos plytos. Bet plytos dar ne šventovė! Bet man viskas kitaip. Būtent ten, šiltame žmogaus balse, gyvame praeities atspindyje slypi pirmapradis džiaugsmas ir atsiveria neįveikiamas gyvenimo tragiškumas. Jo chaosas ir aistra. Unikalumas ir mįslingumas. Ten visa tai dar nepatyrę jokio poveikio. Viskas tikra.

Aš statau šventoves iš mūsų jausmų... Iš mūsų troškimų, nusivylimų. Svajonių. Iš to, kas buvo, bet gali išnykti.

- - - - -

Dar apie tą patį... Mane domina ne tikai mus supanti realybė, bet ir toji, mūsų viduje. Man įdomus ne pats įvykis, o jausmas. Sakyčiau – įvykio siela. Man jausmai – realybė.

O istorija? Ji – gatvėje. Minioje. Aš tikiu, jog kiekviename iš mūsų – istorijos dalelė. Viename – pusė puslapio, kitame – du trys. Mes kartu rašome laiko knygą. Kiekvienas šaukia savo tiesą. Atspalvių košmaras. Ir reikia visa tai išgirsti, ir tame ištirpti, su visu tuo susitapatinti. Ir kartu neprarasti savęs. Sujungti gatvės ir literatūros kalbą. Keblu dar ir tai, jog apie praeitį kalbame šiandienos kalba. Kaip ja perteikti anų dienų

jausmus?

- - - - -

Iš ryto telefono skambutis: „Mes nepažįstamos... Bet aš atvažiuoju iš Krymo, skambinu iš geležinkelio stoties. Ar tai toli nuo jūsų? Noriu papasakoti jums apie savąjį karą...“

Taip?!

O mudvi su dukryte susirengusios važiuoti į parką. Pasisukti karuselėje. Kaip šešiamečiam žmogui paaiškinti, kuo užsiimu. Ji neseniai manęs paklausė: „Kas yra karas?“ Kaip atsakyti... Į šį pasaulį noriu išleisti ją su švelnia širdimi ir mokau, kad nevalia šiaip sau skinti gėlės. Gaila sutraiškyti boružėlę, nutraukti laumžirgiui sparnelį. O kaip vaikui paaiškinti karą? Paaiškinti mirtį? Atsakyti į klausimą: kodėl tenai žudo? Žudo netgi mažus, tokius kaip ji. Mes, suaugusieji, tarsi sąmokslininkai. Suprantame, apie ką kalbama. O štai – vaikai? Man tėvai po karo kažkokiu būdu paaiškino, o aš savo vaikui jau negaliu paaiškinti. Nerandu žodžių. Karas mums patinka vis mažiau, mums vis sunkiau jį pateisinti. Mums tai tiesiog žudynės. Bent jau man taip.

Kad taip parašius tokią knygą apie karą, jog nuo jo pykintų, ir net mintis apie jį būtų koki. Beprotiška. Pačius generolus pykintų...

Mano draugus vyrus (skirtingai nuo draugių) tokia „moteriška“ logika stulbina. Ir vėl girdžiu „vyrišką“ argumentą: „Tu kare nebuvai.“ O gal ir gerai: man nepažįstama aistringa neapykanta, aš normaliai matau. Nekariškai, nevyriškai.

Optikoje yra sąvoka „šviesingumas“ – objektyvo pajėgumas blogiau ar geriau užfiksuoti pagautą vaizdą. Tai štai, jausmų įtampa, skausmu moters atmintis apie karą pati „šviesingiausia“. Netgi sakyčiau, kad „moteriškas“ karas baisesnis už „vyrišką“. Vyrai slepiasi už istorijos, už faktų, karas juos traukia kaip veiksmas, kaip idėjų, skirtingų interesų priešprieša, o moterys valdomos jausmų. Ir dar – vyrai nuo vaikystės rengiami, kad jiems galbūt teks šaudyti. Moterų šito niekas nemoko... jos nė nemanė imtis šio darbo... Ir jos atsimena kitką, ir kitaip atsimena. Įstengia pamatyti tai, ko nemato vyrai. Dar kartą pakartosiu: jų karas – su kvapais, su spalvomis, su būties detalėmis: „davė mums kuprines, mes pasisiuvome iš jų sijonus“; „kariniame komisariate pro vienas duris įėjau su suknele, o pro kitas išėjau su uniforminėmis kelnėmis ir palaidine, kasą nukirpo, ant galvos liko tik tai kuodelis...“; „vokiečiai iššaudė kaimą ir išvažiavo... Mes atėjome į tą vietą: sutryptas geltonas smėlis, o ant jo – vienas vaikiškas batukas...“ Ne kartą buvau perspėta (ypač vyrų rašytojų): „Moterys tau visko privalvos. Prikurs.“ Bet aš įsitikinau: tokių dalykų neišgalvosi. Nuo

nieko nenusirašysi? Jeigu ir galima nusirašyti, tai tik nuo gyvenimo, jis vienas turi tokią fantaziją.

Apie ką moterys kalbėtų, nuolatinė jų mintis: karas – tai pirmiausia žudymas, o paskiau – sunkus darbas. O galiausiai – ir tiesiog paprastas gyvenimas: dainuodavome, įsimylėdavome, sukdavomės ant bigudi plaukus...

Centre visada tai, kaip nepakeliama ir nesinori mirti. O dar labiau nepakeliamas ir didesnis nenoras žudyti, nes moteris duoda gyvybę. Dovanoja. Ilgai nešioja ją savyje, puoselėja. Supratau, kad moterims žudyti sunkiau.

- - - - -

Vyrai... Jie nenoriai įsileidžia moteris į savo pasaulį, į savo teritoriją.

Minsko traktorių gamykloje ieškojau moters, ji tarnavusi snaipere. Buvo garsi snaiperė. Apie ją ne kartą rašė fronto laikraščiai. Namų telefono numerį man davė Maskvoje jos draugės, bet seną. Pavardę irgi turėjau užsirašiusi mergautinę. Nuėjau į gamyklą, kur, kaip žinojau, ji dirba kadru skyriuje, ir išgirdau iš vyrų (gamyklos direktoriaus ir kadru skyriaus viršininko): „Argi vyrų neužtenka? Kam jums tos moteriškos istorijos. Moteriškos fantazijos...“ Vyrai bijojo, kad moterys apie kažkokį ne tokį karą papasakos.

Buvau vienoje šeimoje. Kariavo vyras ir žmona. Susitiko fronte ir ten pat susituokė: „Savo vestuves atšventėme apkase. Prieš mūsų. O baltą suknelę pasisiuvau iš vokiško parašiuoto.“ Jis – kulkosvaidininkas, ji – ryšininkė. Vyras iškart pasiuntė moterį virtuvėn: „Tu mums ko nors paruošk.“ Jau ir arbatinis užvirė, ir sumuštinių priraikyta, ji prisėdo prie mūsų, vyras tuoj pat ją pakėlė: „O kur braškės? Kur mūsų sodo lauktuvės?“ Po mano atkaklaus prašymo nenoriai užleido savo vietą tardamas: „Pasakok, kaip tave mokiau. Be ašarų ir moteriškų smulkmenų: norėjo būti graži, verkė, kai kasą nukirpo.“ Vėliau ji man pašnibždom prisipažino: „Per naktį su manim studijavo „Didžiojo Tėvynės karo istorijos“ tomą. Baiminosi dėl manęs. Ir dabar nerimauja, jog ne tai prisiminsiu. Ne taip, kaip reikia.“

Šitaip buvo ne vieną kartą, ne vienuose namuose.

Taip, jos daug verkia. Šaukia. Man išėjus geria širdies tabletes. Kviečia greitąją. Bet vis tiek prašo: „Tu ateik. Būtinai ateik. Mes taip ilgai tylėjome. Keturiasdešimt metų tylėjome...“

Suprantu, jog verksmo ir šauksmo neįmanoma aprašyti, kitaip svarbiausia taps ne verksmas ir ne šauksmas, o aprašymas. Vietoj gyvenimo liks literatūra. Tokia ši medžiaga, tokia šios medžiagos temperatūra. Nuolatos viršija skalę. Geriausiai

matomas ir labiausiai atsiveria žmogus kare ir dar galbūt meilėje. Iki pačių gelmių, iki panagių. Mirties akivaizdoje visos idėjos blanksta ir atsiveria nesuvokiama amžinybė, kuriai niekas nepasirengęs. Mes dar gyvename istorijoje, o ne kosmose.

Keletą kartų gavau skaityti atsiųstą tekstą su priedu: „Apie smulkmenas nereikia... Rašyk apie mūsų didžiąją Pergalę...“ O „smulkmenos“ – tai, kas man svarbiausia, – gyvenimo šiluma ir aiškumas: vietoj kasų paliktas kuodelis, katilai karštos košės ir sriubos, kurios nebėra kam valgyti – iš šimto žmonių po mūšio grįžo septyni; arba tai, kaip po karo negalėdavo eiti į turgų ir žiūrėti į raudoną mėsą ant prekystalio... Net į raudoną kartūną... „Ak, brangute mano, jau keturiasdešimt metų praėjo, o mano namuose nerasi nieko raudono. Po karo nekenčiu raudonos spalvos!“

- - - - -

Įsiklausau į skausmą... Skausmas, kaip praėjusio gyvenimo įrodymas. Kitų įrodymų nėra, kitais įrodymais nepasitikiu. Žodžiai ne kartą nuvedė mus nuo tiesos.

Mąstau apie kentėjimą kaip aukščiausią formą informacijos, tiesiogiai susijusios su paslaptimi. Su gyvenimo slėpiniu. Visa rusų literatūra apie tai. Apie kentėjimą joje rašoma daugiau nei apie meilę.

Ir man apie tai pasakoja daugiau...

- - - - -

Kas jie – rusai ar sovietiniai? Ne, jie buvo sovietiniai – ir rusai, ir baltarusiai, ir ukrainiečiai, ir tadžikai...

Vis dėlto būta sovietinio žmogaus. Tokių žmonių, manau, daugiau niekada nebebus, jie patys jau tai supranta. Netgi mes, jų vaikai, kitokie. Norėtume būti kaip visi. Panašūs ne į savo tėvus, bet į pasaulį. O ką jau kalbėti apie vaikaičius...

Bet aš myliu juos. Žaviuosi jais. Jie turėjo Staliną ir Gulagą, bet turėjo ir Pergalę. Ir jie tai žino.

Neseniai gavau laišką:

„Mano dukra labai mane myli, aš jai – didvyrė, jeigu ji perskaitys jūsų knygą, labai nusivils. Purvas, utėlės, begalinis kraujas – visa tai tiesa. Aš neneigiu. Bet argi prisiminimai apie tai gali kelti kilnius jausmus? Parengti žygdarbiui...“

Ne kartą įsitikinau:

...mūsų atmintis – toli gražu ne idealus instrumentas. Ji ne tikrai savavališka ir kaprizinga, ji dar pririšta grandine prie laiko, kaip šuo.

...mes žiūrime į praeitį iš šiandienos, mes negalime žiūrėti iš niekur.

...o dar jos įsimylėjusios tai, kas joms nutiko, nes tai ne tik karas, bet ir jų jaunystė. Pirmoji meilė.

- - - - -

Klausausi, kai jos kalba... Klausausi, kai jos tyli... Ir žodžiai, ir tylėjimas – man tekstas.

– Tai – ne spaudai, tau... Tie, kurie buvo vyresni... Jie sėdėjo traukinyje susimąstę... Liūdni. Pamenu, kaip vienas majoras naktį, kai visi miegojo, pradėjo kalbėti su manimi apie Staliną. Jis gerokai išgėrė ir išdrąsėjo, jis prisipažino, kad jo tėvas jau dešimt metų lageryje be teisės susirašinėti. Nežinia, ar jis gyvas, ar ne. Tas majoras ištarė baisius žodžius: „Aš noriu ginti Tėvynę, bet nenoriu ginti to revoliucijos išdaviko – Stalino.“ Niekada nebuvo girdėjusi tokių žodžių... Aš išsigandau. Laimei, jis ryte dingo. Turbūt išėjo...

– Pasakysiu tau kaip paslaptį... Draugavau su Oksana, ji buvo iš Ukrainos. Pirmą kartą iš jos išgirdau apie baisų badą Ukrainoje. Holodomorą. Net varlės ar pelės nebebūtumei radęs – viską suvalgė. Jų kaime išmirė pusė žmonių. Mirė visi jos jaunesni broliai ir tėtis su mama, o ji išsigelbėjo, naktimis kolūkio arklidėje vogdama arklių mėšlą ir valgydama. Niekas negalėjo jo valgyti, o ji valgė: „Šiltas nelenda burnon, o šaltą galima. Geriau sušalusį, jis kvepia šienų.“ Sakydavau: „Oksana, draugas Stalinas kovoja. Jis naikina kenkėjus, bet jų daug.“ – „Ne, – atsakydavo ji, – tu kvaila. Mano tėtis buvo istorijos mokytojas, jis man sakydavo: „Kada nors draugas Stalinas atsakys už savo nusikaltimus...“

Naktį gulėjau ir galvojau: o jeigu Oksana – priešas? Šnipė? Ką daryti? Po dviejų dienų mūšyje ji žuvo. Ji nebeturėjo nieko iš artimųjų, nebuvo kam siųsti pranešimo apie žūtį...

Šią temą liečia atsargiai ir retai. Jos iki šiol paralyžiuotos ne tik Stalino hipnozės ir baimės, bet ir ankstesnio savo tikėjimo. Negali dar liautis mylėjusios to, ką mylėjo. Drąsa kare ir minties drąsa – dvi skirtingos drąsos. O aš maniau, jog tai tas pats.

- - - - -

Rankraštis seniai guli ant stalo...

Jau dveji metai gaunu neigiamus leidyklų atsakymus. Tyli žurnalai. Nuosprendis visada vienodas: karas pernelyg baisus. Per daug siaubo. Natūralizmo. Nėra vedančio ir vairuojančio komunistų partijos vaidmens. Vienu žodžiu, karas ne tas... Koks gi jis – tas? Su generolais ir išmintingu generalisimu? Be kraujo ir utėlių? Su didvyriais ir

žygdarbiais. O aš atsimenu iš vaikystės: einame su močiute palei didelį lauką, ji pasakoja: „Po karo šitame lauke ilgai niekas nederėjo. Vokiečiai traukėsi... Ir čia buvo mūšis, dvi dienas kovėsi... Žuvusieji gulėjo vienas greta kito, kaip pėdai. Kaip žuoliai geležinkelio stotyje. Vokiečiai ir mūsiškiai. Po lietaus jų visų veidai būdavo ašaroti. Mėnesį visas kaimas juos laidojome...“

Kaip man pamiršti tą lauką?

Aš ne taip sau užrašinėju. Aš renku, žvalgau žmogaus dvasią ten, kur kentėjimas iš mažo žmogaus kuria didelį žmogų. Kur žmogus išauga. Ir tada jis man – jau ne bežadis ir nepalikęs pėdsakų istorijos proletariatas. Atsiveria jo siela. Tai kurgi tas mano konfliktas su valdžia? Supratau – didžiai idėjai reikia mažo žmogaus, jai nereikia didelio. Toks jis nereikalingas ir nepatogus. Sunkiai palenkiamas. O aš jo ieškau. Ieškau mažo didelio žmogaus. Pažemintas, sutryptas, įžeistas – perėjęs stalininius lagerius ir išdavystes, jis vis dėlto nugalėjo. Padarė stebuklą.

Tačiau karo istorija buvo paversta pergalės istorija.

Jis pats apie tai papasakos...

Po septyniolikos metų

2002–2004 m.

Skaitau savo seną dienoraštį...

Bandau prisiminti žmogų, koks buvau, rašydama knygą. To žmogaus jau nėra, ir netgi nebėra šalies, kurioje tada gyvenome. O keturiasdešimt pirmaisiais–keturiasdešimt penktaisiais juk ją gynė ir vardan jos mirė. Už lango jau viskas kitaip: naujas tūkstantmetis, nauji karai, naujos idėjos, nauji ginklai ir visiškai netikėtai pasikeitę rusai (tiksliau – sovietiniai rusai).

Prasidėjo Gorbačiovo pertvarka... Mano knygą iš karto išspausdino, nepaprastu tiražu – du milijonai egzempliorių. Tai buvo laikas, kai dėjosi daug neįtikėtinų dalykų, mes vėl įnirtingai kažkur puolėme. Vėl – į ateitį. Dar nežinojome (arba pamiršome), jog revoliucija – visada iliuzija, ypač mūsų istorijoje. Bet šitai bus vėliau, o tada visi buvo apsvaigę nuo laisvės oro. Kas dieną gaudavau dešimtis laiškų, mano aplankai pūtėsi. Žmonės panoro kalbėti... Išsipasakoti ligi galo... Jie tapo laisvesni ir atviresni. Man neliko abejonių, jog esu pasmerkta be galo rašyti savo knygas. Ne perrašinėti, o vis prirašyti. Padedi tašką, o jis čia pat virsta daugtaškiu...

- - - - -

Mąstau apie tai, jog šiandieną turbūt uždavinėčiau kitokius klausimus ir išgirsčiau kitokius atsakymus. Ir parašyčiau kitokią knygą, ne visiškai kitokią, bet vis dėlto kitokią. Dokumentai (su kuriais turiu reikalų) – gyvi liudijimai, jie nestingsta, kaip atšalęs molis. Netampa nebyliais. Jie juda kartu su mumis. Apie ką daugiau klausinėčiau dabar? Ką norėčiau pridurti? Mane labai domintų... ieškau žodžio... biologinis žmogus, o ne tiktai laiko ir idėjos reiškėjas. Pabandyčiau pažvelgti giliau į žmogaus prigimtį, į tamsą, į sąsąmonę. Į karo paslaptį.

Parašyčiau apie tai, kaip atėjau pas buvusią partizanę... Kūninga, bet dar graži moteris – ir ji man pasakojo, kaip jų grupė (ji vyresnioji ir du paaugliai) išėjo žvalgybon ir atsitiktinai paėmė į nelaisvę keturis vokiečius. Ilgai su jais klydinėjo po mišką. Užšoko ant pasalos. Aišku, kad su belaisviais jau neprasiverš, neištrūks, ir ji nusprendė – sušaudyti juos. Paaugliai užmušti nepajėgs: jau kelios dienos jie vaikšto po mišką kartu, o jeigu taip ilgai esi su žmogumi, net su svetimu, vis tiek prie jo pripranti, jis tarsi priartėja – jau žinai, kaip jis valgo, kaip miega, kokios jo akys, rankos. Ne, paaugliai nepajėgs. Jai iškart tapo aišku. Vadinasi, nužudyti turi ji. Ir štai ji prisimena, kaip juos žudė. Teko apgaudinėti ir vienus, ir kitus. Su vienu vokiečiu išėjo tarsi vandens ir iššovė iš užpakalio. Į pakaušį. Kitą žabų nusivedė. Buvau sukrėsta, kaip ramiai ji apie tai pasakojo.

Kas buvo kare, prisimena, jog civilis kariškiu virsta per tris dienas. Kodėl užtenka tik trijų dienų? Arba tai irgi mitas? Greičiausiai. Tenai žmogus – kur kas mažiau pažįstamas ir suprantamas.

Visuose laiškuose skaičiau: „Aš jums tada ne viską papasakojau, todėl kad laikas buvo kitoks. Mes įpratome daug ką nutylėti...“, „Ne viską jums patikėjau. Dar neseniai apie tai nevalia buvo kalbėti. Arba gėda“, „Žinau gydytojų nuosprendį: mano diagnozė baisi... Noriu papasakoti visą tiesą...“

O neseniai atėjo toks laiškas: „Mums, seniams, sunku gyventi... Bet kankinamės ne dėl mažų ir žeminančių pensijų. Labiausiai žeidžia tai, kad mes išvaryti iš didžios praeities į nepakeliamai menką dabartį. Niekas jau mūsų nekviečia kalbėti į mokyklas, į muziejus, mes jau nereikalingi. Laikraščiuose, jei paskaitai, fašistai vis kilnesni, o raudonieji kareiviai vis baisesni.“

Laikas – irgi tėvynė... Bet kaip ir anksčiau juos myliu. Nemyliu jų laiko, o juos myliu.

- - - - -

Viskas gali tapti literatūra...

Iš mano archyvų labiausiai mane sudomino bloknotas, kuriame užsirašinėju cenzūros išbrauktus epizodus. Ir dar – mano pokalbiai su cenzoriumi. Ten pat radau puslapių, kuriuos buvau išmetus pati. Mano savicenzūra, mano pačios draudimas. Ir mano paaiškinimas – kodėl tai išmečiau. Daug kas iš vieno ir kito jau sugrąžinta į knygą, bet tuos kelis puslapius noriu pateikti atskirai – tai jau dokumentas. Mano kelias.

Iš to, ką išmetė cenzūra

„Dabar atsibundu naktį... tarsi kažkas, na... verkia šalia... Aš – kare...

Mes traukiamės... Už Smolensko kažkokia moteris išneša man savo suknelę, spėju persirengti. Einu viena... tarp vyrų. Čia buvau su kelnėmis, o čia einu su vasarine suknele. Man staiga prasidėjo tie dalykai... Moteriški... Anksčiau prasidėjo, turbūt nuo jaudinimosi. Nuo išgyvenimų, nuo skriaudų. Argi čia ką nors rasi? Gėda! Kaip man buvo gėda! Po krūmais, grioviuose, miške ant kelmų miegodavom. Mūsų tiek buvo, kad miške visiems vietos neužtekdavo. Ėjome sutrikę, apgauti, niekuo jau nebetikintys... Kur mūsų aviacija, kur mūsų tankai? Kas skraido, šliaužioja, dunda – viskas vokiška.

Tokia pakliuvau į nelaisvę. Paskutinę dieną prieš nelaisvę dar abi kojos buvo sužeistos... Gulėjau ir šlapinausi po savim... Nežinau, kaip pajėgiau naktį nušliaužti į mišką. Atsitiktinai paėmė partizanai...

Man gaila tų, kurie šitą knygą perskaitys ir kurie jos neperskaitys...”

„Man buvo naktinis budėjimas... Užėjau į sunkiai sužeistųjų palatą. Guli kapitonas... Prieš budėjimą gydytojai perspėjo mane, kad naktį jis mirs. Iki ryto neišlaikys... Klausiu jo: „Na, kaip? Kuo tau padėti?“ Niekada neužmiršiu... Jis staiga nusišypsojo, tokia šviesi šypsena iškankintame veide: „Atsisek chalata... Parodyk man savo krūtinę... Seniai nemačiau žmonos...” Susidrovėjau, aš gi dar nebuvo bučiavusis. Kažką ten jam atsakiau. Išbėgau ir grįžau po valandos.

Jis gulėjo miręs. Ir ta šypsena jo veide...”

„Prie Kerčės... Naktį apšaudomi plaukėme barža. Užsidegė pirmagalys... Ugnis kibo į denį. Sprogo šaudmenys... Galingas sprogimas! Sprogo su tokia jėga, kad barža pasviro į dešinį šoną ir ėmė skęsti. O krantas jau netoli, suvokiame, kad krantas kažkur greta, ir kareiviai šoka į vandenį. Krante ėmė kalenti kulkosvaidžiai. Riksmi, dejonės, triaukščiai keiksmi... Aš gerai plaukiojau, norėjau bent vieną išgelbėti. Nors vieną sužeistą... Juk tai vanduo, o ne žemė – sužeistas žmogus pražus iš karto. Nuskęs... Girdžiu – kažkas greta čia išneria, čia vėl panyra po vandeniu. Viršun – po vandeniu. Nutaikiau momentą, čiupau jį... Kažkas šalta, slidu... Pamaniau, jog jis sužeistas, o rūbus nuo jo nuplėšė sprogimas. Todėl, kad aš pati plika... Su apatiniais likusi... Tamsybė. Nors pirštu į akį durk. Aplinkui: „E-ech! Ajajai!“ Ir keiksmi... Kažkaip su juo pasiekiau krantą... Kaip tik tuo momentu danguje blykstelėjo raketa, ir aš pamačiau, kad atitempiau didelę sužeistą žuvį. Žuvis didžiulė, žmogaus ūgio. Eršketas... Jis gaišta... Parkritau šalia jo ir drėbtelėjau tokį triaukštį keiksmą. Pravirkau iš nuoskaudos... Ir dėl to, kad kenčia visi...“

„Traukėmės iš apsupties... Kur tik metamės – visur vokiečiai. Nusprendžiam: ryte veršimės kaudamiesi. Vis tiek žūsime, tai geriau jau žūsime garbingai. Mūšyje. Pas mus buvo trys merginos. Jos naktį ėjo pas kiekvieną, kas tik galėjo... Ne visi, žinoma, įstengė. Nervai, patys suprantate. Tokie reikalai... Kiekvienas ruošėsi mirti...“

Išsigelbėjo ryte vienas kitas... Nedaug... Na, gal septyni žmonės, o buvo penkiasdešimt, jei ne daugiau. Vokiečiai sukapojo kulkosvaidžiais... Prisimenu tas mergiotes su dėkingumu. Nė vienos ryte neradau tarp gyvųjų... Niekada nebesutikau...“

Iš pokalbio su cenzoriumi

– Kas po tokių knygų eis kariauti? Jūs žeminate moterį primityviu natūralizmu. Moterį didvyrę. Nuvainikuojate. Darote ją paprasta moterimi. Patele. O jos mums – šventos.

– Mūsų heroizmas sterilus, jis nenori skaitytis nei su fiziologija, nei su biologija. Juo negali tikėti. O išbandoma buvo ne tik dvasia, bet ir kūnas. Materialusis apvalkalas.

– Iš kur šitos jūsų mintys? Svetimos mintys. Ne sovietinės. Jūs juokiatės iš tų, kas brolių kapuose. Remarko prisiskaitėte... Pas mus remarkizmas nepraeis. Sovietinė moteris – ne gyvulys...

- - - - -

„Kažkas mus išdavė... Vokiečiai sužinojo, kur partizanų būrio stovykla. Apsupo mišką ir iš visų pusių artėjo prie jos. Slėpėmės niūriuose tankumynuose, mus gelbėjo pelkės, kur baudėjai nelįsdavo. Liūnas. Ir techniką, ir žmones įtraukdavo aklinais. Po kelias dienas, savaitėmis išstovėdavome iki kaklo vandenyje. Su mumis buvo neseniai pagimdžiusi radistė. Kūdikis alkanas... Prašo krūties... Bet mama pati alkana, pieno neturi, ir kūdikis verkia. Baudėjai šalia... Su šunimis... Jeigu šunys išgirs, visi žūsime. Visa grupė – gal trisdešimt žmonių... Jums aišku?

Vadas priima sprendimą...

Niekas nesiryžta perduoti motinai įsakymo, bet ji pati susivokia. Nuleidžia ryšulėlį su kūdikiu į vandenį ir ilgai ten laiko... Kūdikis nebešaukia... Nė garso... O mes negalime pakelti akių. Nei į motiną, nei vienas į kitą...”

„Imdavome į nelaisvę, belaisvius atvesdavome į būrį... Jų nešaudydavome, pernelyg lengva mirtis jiems, mes juos skersdavome kaip kiaules, badydavome grūstuvais, pjaustydavome po gabaliuką. Aš eidavau žiūrėti... Laukdavau! Ilgai laukdavau to momento, kai iš skausmo jiems ims virsti akys... Plyšti vyzdžiai...

Ką jūs apie tai žinote?! Jie mano mamą su sesutėmis lauže vidur kaimo sudegino...”

„Iš karo neatsimenu nei kačių, nei šunų, atsimenu žiurkes. Dideles... Gelsvai mėlynomis akimis... Jų buvo devynios galybės. Kai pagijau po sužeidimo, iš ligoninės mane pasiuntė atgal į dalį. Dalis stovėjo apkasuose prie Stalingrado. Vadas įsakė: „Nuveskite ją į merginų žeminę.“ Įėjau į žeminę ir pirmiausia nustebau, jog nėra jokių daiktų. Tušti spygliuočių šakų guoliai, ir viskas. Manęs niekas neperspėjo... Palikau žeminėje savo kuprinę ir išėjau, grįžusi po pusvalandžio kuprinės neberadau. Jokių daiktų anei ženklų, nei šukų, nei pieštuko. Pasirodo, viską akimirksniu sugraužė žiurkės...

O ryte man parodė apgraužtas sunkiai sužeistųjų rankas...

Jokiame, net baisiausiame filme nesu mačiusi, kaip prieš apšaudymą iš artilerijos pabūklų žiurkės bėga iš miesto. Ne Stalingrade... Jau prie Viazmos... Ryte per miestą traukė gaujos žiurkių, jos bėgo į laukus. Jautė mirtį. Jų buvo tūkstančiai... Juodos, pilkos... Žmonės pasibaisėję žiūrėjo į tą kraupų reginį ir glaudėsi prie namų. Ir kai tik žiurkės dingo mums iš akių, prasidėjo apšaudymas. Užskrido lėktuvai. Vietoj namų ir rūsių liko sutrupintų mūrų griuvėsiai...”

„Prie Stalingrado buvo tiek žuvusių, kad arkliai jų nebebijojo. Paprastai baidosi. Arklys niekada neužlips ant mirusio žmogaus. Žuvusius saviškius surinkome, o vokiečiai visur voliojosi. Sušalę... Lediniai... Aš – vairuotoja, vežiojau dėžes su artilerijos sviediniais, girdėdavau, kaip po ratais traška jų kaukolės... Kaulai... Ir buvau laiminga...“

Iš pokalbio su cenzoriumi

– Taip, mes sunkiai iškovojome Pergalę, bet turime ieškoti didvyriškų pavyzdžių. Jų šimtai. O jūs rodote karo purvą. Apatinius. Jūsų knygoje mūsų Pergalė baisi... Ko jūs siekiate?

– Tiesos.

– O jūs manote, jog tiesa – tai, kas gyvenime. Tai, kas gatvėje. Kas po kojomis. Jums ji tokia žema. Žemiška. Ne, tiesa – tai, apie ką mes svajojame. Kokie norime būti!

- - - - -

„Puolame... Pirmos vokiečių gyvenvietės... Mes – jauni. Stiprūs. Ketveri metai be moterų. Rūsiuose – vynas. Užkandžiai. Gaudėme vokiečių merginas ir... Dešimt žmonių prievartaudavo vieną... Moterų trūko, gyventojai bėgo nuo sovietų armijos, imdavom jaunas. Mergaites... Dvylikos trylikos metų... Jeigu ji verkdamo, mušdavome, kuo nors užkimšdavome burną. Jai skauda, o mums juokinga. Dabar nesuprantu, kaip galėjau... Berniukas iš inteligentiškos šeimos... Bet tai buvau aš...“

Bijojome tik vieno, kad mūsų merginos to nesužinotų. Mūsų medicinos seserys. Prieš jas buvo gėda...“

„Pakliuvome į apsupimą... Klajojome miškais, pelkėmis. Valgėme lapus, valgėme medžių žievę. Kažkokias šaknis. Buvome penkiese, vienas visai vaikėzas, ką tik pašauktas armijon. Naktį man kaimynas šnibžda: „Vaikėzas pusgyvis, vis tiek numirs. Tu supranti...“ – „Apie ką tu?“ – „Man vienas zekas pasakojo... Jie, kai iš lagerio bėgdavo, specialiai imdavo su savim jauną... Žmogaus mėsa valgoma... Taip gelbėdavosi...“

Trenkti jėgų neužteko. Kitą dieną sutikome partizanus...“

„Partizanai dieną atėjo raiti į kaimą. Išsivedė iš namo seniūną ir jo sūnų. Pliekė juos per galvas geležiniais strypais, kol šie nugriuvo. Ir ant žemės pribalgė. Sėdėjau prie lango. Viską mačiau... Tarp partizanų buvo mano vyresnysis brolis... Kai jis įėjo į mūsų pirkia ir norėjo mane apkabinti: „Sesute!“ – aš surikau: „Nesiartink! Nesiartink! Tu – žmogžudys!“ O paskui praradau žadą. Mėnesį nekalbėjau.

Brolis žuvo... O kas būtų buvę, jei būtų likęs gyvas? Ir būtų grįžęs namo...“

„Ryte baudėjai padegė mūsų kaimą.... Išsigelbėjo tik tie žmonės, kurie pabėgo į mišką. Pabėgo be nieko, tuščiomis rankomis, netgi duonos nepasiėmę. Nei kiaušinių, nei lašinių. Naktį teta Nastia, mūsų kaimynė, mušė savo mergaitę, nes ji visą laiką verkė. Su teta Nastia buvo penki jos vaikai. Julečka, mano draugė, silpniausia. Ji vis sirgdavo... Ir keturi berniukai, visi maži, ir visi prašė valgyti. Ir teta Nastia išėjo iš proto: „U-u-u... U-u-u...“ O naktį išgirdau... Julečka prašė: „Mamyte, neskandink manęs. Aš neprašysiu... Aš daugiau valgytuko tavęs neprašysiu. Ne...“

Ryte Julečkos jau niekas nebematė...

Teta Nastia... Mes grįžome į kaimą, į degėsius... Kaimas sudegęs. Netrukus teta Nastia pasikorė ant pajuodusios savo sodo obels. Kabėjo prie pat žemės. Vaikai stovėjo aplink ir prašė valgyti...“

Iš pokalbio su cenzoriumi

– Tai – melas! Tai mūsų kareivių, išlaisvintųjų pusę Europos, šmeižimas. Mūsų partizanų. Mūsų didvyriškos liaudies. Mums nereikia jūsų mažosios istorijos, mums reikalinga didžioji istorija. Pergalės istorija. Jūs nemylite mūsų didvyrių! Jūs nemylite mūsų didžiųjų idėjų. Markso ir Lenino idėjų.

– Taip, aš nemyliu didžiųjų idėjų. Aš myliu mažąjį žmogų...

Iš to, ką buvau išmetusi pati

„Keturiasdešimt pirmieji... Mes apsupti. Su mumis politrukas Luninas... Jis perskaitė įsakymą, jog sovietų kareiviai priešui nepasiduoda. Pas mus, kaip sakė draugas Stalinas, belaisvių nėra, o yra išdavikai. Vyrai išsitraukė pistoletus... Politrukas įsakė: „Nereikia. Gyvenkite, vaikinai, jūs – jauni.“ O pats nusišovė...

O čia jau keturiasdešimt tretieji... Raudonoji armija puolė. Ėjome per Baltarusiją. Atsimenu mažą berniuką. Jis išlėkė prie mūsų kažkur iš po žemių, iš rūsio, ir šaukė: „Užmuškite mano mamą... Užmuškite! Ji vokiečių mylėjo...“ Išpūtęs akis iš baimės. Paskui jį bėgo juoda senė. Visa juodai apsirengusi. Bėgo ir žegnojosi: „Neklausykite vaiko. Dievas atėmė protą...“

„Iškviėtė mane į mokyklą... Su manim kalbėjosi mokytoja, grįžusi iš evakuacijos:

– Noriu perkelti jūsų sūnų į kitą klasę. Mano klasėje – patys geriausi mokiniai.

– Bet mano sūnus mokosi vien penketais.

– Tai nesvarbu. Berniukas gyveno prie vokiečių.

– Taip, mums buvo sunku.

– Aš ne apie tai. Visi, kas buvo okupuoti... Jie įtariami...

– Ką? Nesuprantu...

– Jis apie vokiečius vaikams pasakoja. Ir mikčioja.

– Tai iš baimės. Jį sumušė mūsų bute gyvenęs vokiečių karininkas. Buvo nepatenkintas, kaip sūnus nuvalė jo batus.

– Štai matote... Pati prisipažįstate... Jūs gyvenote greta priešų...

– O kas tą priešą prileido prie pat Maskvos? Kas mus su vaikais čia paliko?

Man – isterija...

Dvi dienas bijojau, kad mokytoja mane įskųs. Bet ji paliko sūnų savo klasėje...“

„Dieną mes bijodavome vokiečių ir policajų, o naktį partizanų. Iš manęs partizanai paskutinę karvutę atėmė, liko tik katinas. Partizanai alkani, pikti. Vedasi mano karvutę, o aš – paskui juos... Gal dešimt kilometrų ėjau. Meldžiau – gražinkit. Tris vaikus alkanus troboje ant krosnies palikau. „Traukis, tetule! – pagrasino. – Nes nušausim.“

Pamėgink per karą rasti gerą žmogų...

Savas savą puolė. Buožių vaikai grįžo iš tremties. Jų tėvai žuvo, ir jie tarnavo vokiečių valdžiai. Keršijo. Vienas nušovė troboje seną mokytoją. Mūsų kaimyną. Tas kažkada įskundė jo tėvą, išbuožino. Buvo aršus komunistas.

Vokiečiai pradžioje paleido kolūkius, davė žmonėms žemės. Žmonės atsikvėpė po Stalino. Mes mokėjome duoklę. Tvarcingai mokėjome... O paskui pradėjo mus deginti. Mus ir mūsų pirkias. Gyvulius išvarydavo, o žmones sudegindavo.

Oi, dukrele, aš žodžių bijau. Žodžiai baisūs... Gerumu gelbėjausi, niekam nenorėjau blogo. Visų gailėjau..."

„Iki Berlyno su armija nuėjau..."

Grižau į savo kaimą su dviem Šlovės ordiniais ir medaliais. Pagyvenau tris dienas, o ketvirtą ankstutėliai, kol visi miega, mama kelia mane iš lovos: „Dukrele, sudėjau tau ryšuliuką. Išeik... Išeik... Auga dar dvi tavo jaunesnės seserys. Kas jas ves? Visi žino, kad tu ketverius metus buvai fronte, su vyrais..."

Nelieskite mano sielos. Parašykite, kaip kiti, apie mano apdovanojimus..."

„Kare, kaip kare. Čia jums ne teatras..."

Išrikiavo laukymėje būrį, sustojome ratu. O viduryje – Miša K. ir Kolia M. – mūsų vaikinai. Miša buvo drąsus žvalgas, armonika grojo. Niekas gražiau už Kolią nedainavo...

Nuosprendį skaitė ilgai: viename kaime pareikalavo dviejų butelių naminės, o naktį... dvi šeimininkų mergaites išprievertavo... O kitame kaime: iš valstiečio atėmė paltą ir siuвамąją mašiną, kurią čia pat pragėrė, pas kaimynus...

Nuteisiami sušaudyti... Nuosprendis galutinis ir neapskundžiamas.

Kas šaudys? Būrys tyli... Kas? Tylim... Vadas pats įvykdė nuosprendį..."

„Aš buvau kulkosvaidininkė. Tiek užmušiau..."

Po karo ilgai bijojau gimdyti. Pagimdžiau, kai nusiraminau. Po septynerių metų...

Bet iki šiol nieko neatleidau. Ir neatleisiu... Džiaugdavausi, kai matydavau vokiečių belaisvius. Džiaugdavausi, kad į juos gaila buvo žiūrėti: ant kojų autai vietoj batų, ant galvų autai... Veda juos per kaimą, jie prašo: „Motin, duok duonos... Duonos..." Būdavau priblokšta, kad valstiečiai išeidavo ir trobų ir duodavo jiems – kas duonos žiauberę, kas bulvę... Berniūkščiai bėgdavo paskui koloną ir mėtydavo akmenimis... O moterys verkdamo...

Man atrodo, jog aš nugyvenau du gyvenimus: vieną – vyrišką, antrą – moterišką..."

„Po karo... Žmogaus gyvenimas buvo bevertis. Pateiksiu vieną pavyzdį... Važiuoju po darbo autobusu, staiga pasigirdo šūksniai: „Laikykit vagį! Laikykit vagį! Mano rankinė..." Autobusas sustoja. Iškart – grūstis. Jaunas karininkas išveda į gatvę berniuką, deda jo ranką sau ant kelio ir – trekšt! Perlaužia ją. Išoka atgal... Ir mes važiuojame... Niekas neužstojo berniuko, nepašaukė milicininko. Neiškvietė gydytojo.

O karininko visa krūtinė vienu kovinių apdovanojimų... Suskatau išlipti savo stotelėje, jis nušoko ir padavė man ranką: „Prašom, mergaite...“ Toks galantiškas...

Dabar tai atsiminiau... O tada visi dar buvome karo žmonės, gyvenome pagal karo meto įstatymus. Argi jie žmoniški?“

„Grįžo Raudonoji armija...

Mums leido atkasinėti kapus, ieškoti, kur sušaudyti mūsų giminaičiai. Pagal senus papročius greta mirties reikia būti baltai apsirengus – su balta skarute, baltais marškiniais. Iki paskutinės akimirkos tai atsiminsiu! Žmonės ėjo su baltais išsiuvinėtais rankšluosčiais... Apsirengę baltais drabužiais... Iš kur jų ir ėmė?

Kasėme... Kas ką rado – atpažino, tą ir pasiėmė. Kas ranką karutyje veža, kas vežime galvą... Žmogus nepakitęs ilgai žemėje neišlieka, visi jie ten persimaišė vienas su kitu. Su moliu, su smėliu.

Sesers neradau, pasirodė man, jog viena suknelės skiautelė – jos, kažkas pažįstama... Senelis irgi pasakė – paimsim, bus ką laidoti. Tą suknelės skiautelę mes ir įdėjome į karstelį...

Dėl tėvo gavome raštą „dingęs be žinios“. Kiti kažką gaudavo už žuvusius, o mus su mama kaimo taryboje prigašdino: „Jums jokia pagalba nepriklauso. O gal jis gyvena sau be vargo su vokiečių frau. Liaudies priešas.“

Ėmiau ieškoti tėvo prie Chruščiovo. Po keturiasdešimties metų. Atsakė man prie Gorbačiovo: „Sąrašuose nėra...“ Bet atsiliepė jo pulko draugas, ir aš sužinojau, jog tėvas žuvo didvyriškai. Prie Mogiliovo su granata puolė po tanku...

Gaila, kad mano mama nesulaukė tos žinios. Ji mirė su liaudies priešo žmonos dėme. Išdaviko žmonos. Ir tokių kaip ji buvo daug. Neišgyveno iki tiesos. Nuėjau prie mamos kapelio su laišku. Perskaičiau...“

„Daugelis mūsų tikėjo...

Mes galvojome, kad po karo viskas pasikeis... Stalinas patikės savo liaudimi. Bet karas dar nebuvo pasibaigęs, o ešelonai jau dundėjo į Magadaną. Ešelonai su nugalėtojais... Areštavo tuos, kurie buvo nelaisvėje, išgyveno vokiečių lageriuose, kuriuos vokiečiai buvo išvežę darbams – visus, mačiusius Europą. Nes galėjo papasakoti, kaip ten žmonės gyvena. Be komunistų. Kokie ten namai ir kokie keliai. Apie tai, kad niekur nėra kolūkių...

Po Pergalės visi nutilo. Tylėjo ir bijojo, kaip iki karo...“